

LATINSKI MEDICINSKI SPJEV I. ANDRIJE LUPATIJA
IZ GOD. 1772.

VINKO J. VELNIĆ

U dubrovačkim bibliotekama, naučnoj, biblioteci O. O. dominikana i Male braće sahranjeni su mnogi plodovi umne djelatnosti starog Dubrovnik. Iako veoma raznovrsnim kvantitetom, apstrahirajući njihov kvalitet, gotovo nema među njima područja, kojeg se nije dotaknuo koji Dubrovčanin. Da ćemo među njima naći i radova s medicinskog područja, jasno je, ali ipak, broj je radova s tog područja u razmjeru prema drugima malen. Dubrovnik je, doduše, dao Đura Baljivija, čije će ime vječno sjati među velikanima medicinske prošlosti, u Dubrovniku je neko vrijeme živio i radio glasoviti Amatus Lusitanus, koji je u svojim medicinskim djelima pronio ime Dubrovnik, ali, nadodamo li još nekoliko imena: Marka Florija i Petra Bianchija, drugih istaknutijih imena do pada Republike nismo poznavali.

Dubljim traganjem skinut je u novije vrijeme veo tame još s nekih imena, rođenih Dubrovčana i stranih, koji su boraveći i radeći u Dubrovniku ostavili spomen u medicinskoj književnosti Dubrovnik. Djela nekih nestala su: »De ratione medendi peste afflato« Jakova de Godoaldis iz Ferare,¹ »Adnotationes super medicinam per modum dialogi« Grgura Božina Budisaljica,² »De ratione medendi eos, qui sub patrio climate nati sunt« Đura Hispanusa.³ Nekoja leže u stranim bibliotekama: »Sylva, sive observationes in historiam naturalem et rem pharmaceuticam« također spomenutog Budisaljica,⁴ pokoje iskopamo od vremena do vremena i mi iz skrivenih zakutaka naših biblioteka: »Liječnik kućni« Ignacija Aquilinja⁵ i »Ljekaroslovlje«.⁶ Jedno je takvo, dosad nezapaženo djelo medicinske književnosti u Dubrovniku i rukopis: »De tuenda togatorum ac studiosorum valetudine« I. Andrije Lupatija.

¹ Cerva, Serafin, Viri illustres. Rkp. bibl. Male braće, 1263.

² Ibid., 1181.

³ Ibid., 1154.

⁴ Brlek, Mijo, Tri rukopisna kodeksa iz dubrovačke prošlosti. Anali Hist. inst. Jug. akad. Dubrovnik 1954. God. III., 144.

⁵ Velić, Vinko J., Hrvatski medicinski spjev Ignacija Aquilinja. Iz hrvatske medicinske prošlosti. Zagreb 1954, 216.

⁶ Velić, Vinko J., Ljekaroslovlje — rkp. bibl. Male braće. Zbornik II. kongresa farmaceuta Jugoslavije. Beograd 1956, 163.

Autor rukopisa nije Dubrovčanin, već strani čovjek, koji je živio u Dubrovniku i djelo napisao u Dubrovniku i za Dubrovčane, te ga možemo slobodno smatrati djelom dubrovačke medicinske književnosti.

Pisac je rukopisa isusovac P. Ivan Andrija Lupati. Detaljnijih biografskih podataka o P. Lupatiju, osim onih koji se nalaze u Ljetopisu dubrovačkog kolegija, nisam našao. Iz note, kojom ga je na dan njegova dolaska u Dubrovnik zaveo ljetopisac, vidimo, da je rodom iz Bergama, jer ga naziva »Bergamasco«. ⁷ U Dubrovnik je došao 25 augusta 1749. u dužnosti novog rektora kolegija. Prije dolaska u Dubrovnik bio je profesorom metafizike u Sijeni. ⁸ Boravak u Dubrovniku možemo mu na temelju ljetopisa pratiti do 1768., ali iz datuma na rukopisu vidimo, da je u Dubrovniku ostao svakako do 1772. god. ⁹ Rektorom kolegija bio je do god. 1762. ¹⁰

Rukopis je, kako je izričito naznačeno na naslovnoj stranici, autograf. Pisan je 1772. god. Formata je 27 × 20 cm; stranica ima 84. Paginacija nije skroz provedena, već počinje sa svakim pjevanjem iznova. Do broja 9 naznačena je arapskim brojevima, dalje rimskim. Paginirane su samo pisane stranice. Tri su pjevanja, ili kako ih pisac naziva, knjige. Prve dvije su po 23 stranice, treća 28. Stranice su pisane recto i verso; izuzetak su samo fol. 1 v. i 12 fol. v. druge knjige. Prve i zadnje 4 stranice nisu paginirane. Na dnu svake stranice naznačen je broj stihova dotične stranice. Korice su kartonske, s prednje strane oguljenog ruba. Papir je od prejakog crnila malo požutio; na rubovima nekoliko prvih stranica oveće su mrlje, nastale, vjerojatno, od vlage. Unutarnja strana korica i nepaginirane prve i zadnje stranice izgrizene su od grizica, ali u cjelini je rukopis u dobrom stanju. Pismo je lijepo i čitljivo. U tekstu je dosta križanja, ispravaka i dotjerivanja pojedinih riječi i stihova, po rubovima su nadodavani novi stihovi, čime se gubi preglednost, otežava čitanje i dobiva dojam nedovršenosti djela. Na naslovnoj su stranici bibliografski podaci: naslov djela, ime autora, godina i oznaka, da je djelo autograf. Rukopis je pisan latinskim jezikom u heksametrima. U katalogu Čulićeve biblioteke zaveden je rukopis pod brojem 308. ¹¹

Tekstu ne prethodi nikakav prolog. Naznačivši predmet, o kome će pjevati:

»Quae sanum efficiant causae: quo desidis oti
saepe operosa quies, et mollis inertia damno
Palladium incesset turbam: quaque arte cavendum«, ¹²

za koga: »Palladia turba« i »Gens togata« ¹³ i zašto:

⁷ Ljetopis dubrovačkog kolegija. Vrela i prinosi. Sarajevo 1937. br. 7., 98.

⁸ Ibid., 98.

⁹ Ibid., 167.

¹⁰ Ibid., 156.

¹¹ Biblioteca di fra Innocenzo Ciulich nella libreria de' R. R. Francescani di Ragusa. Zadar 1860, 123.

¹² Tekst, lib. I. 1.

¹³ Ibid., 1.

»Ut vigiles inter curas, animique labores
Incolumen possit servare ac ducere vitam«,¹⁴

obraća se apostrofom tom časnom društvu s molbom, da svrate radi vlastitog dobra pažnju na njegove stihove. Predmet, koji obrađuje, nov je, dosad nenačet i zato težak, jer nema uzora, koji bi mu bio putokazom. O medicini: bolestima i lijekovima pisalo se dosta, ali je to sve promatrano s kurativnog gledišta, a ne preventivnog, što je upravo njemu svrha:

» morbi tantum praevertere causas«. ¹⁵

Od ovih medicinskih pisaca najbliži mu je Pujatus iz Padove:

» cuganei decus immortalis lycaei«,¹⁶ jer je on:

» aegris nova lux mortalibus, atque levamen«. ¹⁷

Stoga ga i izabira za uzor.

Zdravlje je rezultanta urednog odvijanja fizioloških funkcija, u prvom redu krvotoka, disanja i probave. Svaki poremećaj tih funkcija odražava se na zdravlje. Odvija li se u redu, a ktome je organizam bez tjelesnog defekta i jake građe, tad je to idealno zdravlje, ali takvih sretnika ima malo. Organizmi su veoma različiti; prema tome ne postoji samo jedno mjerilo za zdravlje i jedan jedini način, kako ćemo ga čuvati. Budući zdravlje zavisi o radu tjelesnih funkcija, prvi je uvjet zdravlja: poznavanje tih funkcija. Stoga nam potanko prikazuje fiziologiju čovjekova organizma, osobito srca i krvotoka, jer je iza duše, koja je vitalni princip tijela, krvotok drugi glavni izvor i počelo života, jer on pomoću krvi omogućuje rad ostalih organa. Ulogu krvi već su odavna zapazili predstavnici antičke medicine Codalyrius i Machaon, nadalje pak Hipokrat, prema kome se medicina i sastoji iz dvoga: » ingestis simul egestisque«,¹⁸ iz onog, naime, što ulazi i izlazi krvlju. Ljepotom i savršenstvom građe čovjekovo se tijelo izdiže nad sva ostala stvorena tijela, ali, uza sve to savršenstvo, pravilnom odvijanju tjelesnih funkcija stoje na putu mnoge zapreke. Nekoje odstranjuje sama narav, koja je: » artis dux atque magistra«,¹⁹ ali nekoje zapreke moramo ukloniti sami. Kako fiziološki rad organizma zavisi o mnogim faktorima: snazi organa, gipkosti i širini žila, kao i o temperaturi, zraku, hrani, kretanju, nadalje pak o raznovrsnom izlučivanju, eksudaciji i evaporaciji, taj je posao često veoma težak.

U drugoj knjizi radi o bolestima: kako nastaju i kako se uklanjaju. Najčešći su uzroci bolesti: prekomjerni i noćni rad i nedovoljno kretanje, inercija. Duševni rad vrši se preko živčevlja sa centrom u glavi pomoću krvi. Što je rad duži i intenzivniji, potreban je većim priliv krvi u glavu, a taj može biti na štetu drugih organa, osobito probavnih, koji, dok se vrši probava, traže i sami veću količinu krvi. Regeneracija se organizma zbiva najviše preko noći za vrijeme sna. Rad u satima

¹⁴ Ibid., 1.

¹⁷ Ibid., 2.

¹⁵ Ibid., 2.

¹⁸ Ibid., 9.

¹⁶ Ibid., 2.

¹⁹ Ibid., 12.

kasne noći na štetu je sna, dosljedno obnavljanju istrošenih snaga. Potraje li način takva rada duže vremena, dolazi nužno do iscrpljenosti, sloma organizma. Rad mnogih fizioloških funkcija uvjetovan je fizikalnim silama. Fizikalne sile su često zavisne i o položaju tijela. Dugovremeno držanje tijela u istom položaju, kao nedovoljno gibanje, može ometati rad tjelesnih funkcija i biti uzrokom mnogih smetnja i bolesti. Veoma povoljno utječe na zdravlje duhovna i tjelesna razonoda. Glazba je kao duhovna razonoda na prvom mjestu, osobito ako je praćena gibanjem tijela, kako redovito biva kod instrumenata na žicu ili orgulja. Duhački instrumenti manje su preporučljivi, a onima, koji su slabih pluća, nikako. Za tjelesnu razonodu dobra je šetnja u lijepoj prirodi i sport. Od sporta preporučuje lov, vožnju dvokolicom i ostalim kolima i jahanje. Sa sportom treba biti oprezan, jer svaki sport nije za svakoga. Tko boluje od reume, išijasa, žuči i bubrega, ne smije jahati. Najviše duhovnog užitka pruža veslanje i jedrenje lađicom prekrasnom dubrovačkom obalom. Tko zbog bilo kojih razloga ne može da priušti sebi blagodati muzike i sporta, može ih, donekle, nadoknaditi glasnim deklamiranjem klasičnih epizoda antičke književnosti, jer je i pritom udružen estetski ugođaj s ritmičkim kretanjem.

II trećoj knjizi radi o prehrani i utjecaju atmosfernih i klimatskih faktora na zdravlje. Umjerenost u hrani osnovni je uvjet zdravlja:

» spes certa salutis
In tenui victu. Florebis sospes, omissis
Fortis deliciis, parcus, parvoque beatus.«²⁰

Jedinstvena se mjera za sve ne može odrediti, jer pravilna prehrana zavisi o individualnim kondicijama: dobi, klimi, radu i strukturi tijela. Vježbanjem dade se priviknuti na umjerenost, pa i razne pogreške dadu se popraviti. Lijepih primjera umjerenosti imamo ne samo među asketama niške i tebanske pustinje prvih vijekova, već i između velikih predstavnika antike kao i suvremenika. Po sastavu je bolja manje masna hrana od premasne, jednostavna od miješane. Za piće na prvom je mjestu voda. Ona gasi žeđu, ublažuje temperaturu, ispiruje i razblažuje soli i sokove u tijelu, ali uza sve to:

» purisque abstemius undis
Palladio intentus studio ne assuescat alumnus«,²¹

jer i vino ima svojih prednosti, osobito ako je dobrih i poznatih vrsta.

»Vina addunt animos habilesque ad carmina sensus
Vina poscunt; tristesque abigunt e pectore curas:
Vina alium, quo vita viget, per membra calorem
Rite fovent, viresque augent mortalium aegris.«²²

Stoga: » unda

Lenaeo cedat latici«²³, ali samo u strogo određenim granicama, i to vazda razblaženo vodom. Rakija, ako nije sasvim razblažena

²⁰ Ibid., lib. III., 1.

²¹ Ibid., 12.

²² Ibid., 13.

²³ Ibid., 12.

vodom, nek stoji daleko. Jednako i likeri, dalmatinski rozolj i ostali. Čokolada, koju naši preci nisu poznavali, nadvisuje sok Baka i nektar bogova.

»Hanc, credo, inventor medicinae pharmaca fessis
Esse dedit Phebus, dulce et munimen alumnis.«²⁴

Kava je korisna i osvježuje, ali, uzeta u nezgodno vrijeme, može i štetiti. U nekoje svrhe: za grijanje, znojenje, kao i protiv groznice čaj je veoma dobar, ali, ipak, nema onih moći, koje mu pripisuju urođenici. Atmosferski i klimatski faktori od velikog su značaja za zdravlje. Na prvom je mjestu zrak, jer se u njemu krećemo, a i u organizmu vrši on veliku ulogu. Zrak mora biti čist i suh, bez vlage; gorski je bolji od nizinskog. Suhi i umjereni vjetrovi oživljuju organizam, toplina mlohavi, odveć velika studen i vlaga prouzrokuju razne bolesti. Navedene opasnosti i savjeti, ma koliko izgledali sitnicama, ako ih stalno propuštamo, mogu dovesti do kobnih posljedica, kojih će liječenje kasnije biti prekasno. Duševna se raspoloženja također odražavaju na zdravlju, ali u to pitanje ne ulazi, jer je ono već dobro obrađeno i poznato. Završava pjesničkim dočaravanjem grada i vremena, kad je spjev pisan: u Dubrovniku, dok Evropom bjesni rat.

Taj medicinski sadržaj odjeven je u pjesničko ruho klasične latinštine, tako da je spjev »De tuenda togatorum ac studiosorum valetudine« ujedno medicinskog i literarnog karaktera. Koja je od tih dviju komponenata pretežnija i za postanak spjeva odlučnija bila, iz samog spjeva teško je razabrati, jer on jednako dobro pokazuje vrsnog poznavaoca medicine, kao i klasične literature. Vrijeme postanka spjeva, kao i činjenica, da je njegov autor svećenik, a ne profesionalni liječnik, išla bi u prilog motivima literarnog karaktera.

XVIII. stoljeće, vrijeme našeg spjeva, vrijeme je racionalizma, prosvjećenosti i obnovljenog klasicizma. Ljubav za klasike i predaje latinskog pjesništva, koje u Dubrovniku nisu bile nikad prekinute, dobile su u XVIII. stoljeću neobično živ zamah. To je vijek dubrovačkih latinista, svjetskih predstavnika obnovljenog klasicizma, ali i svjetskih predstavnika duha i znanosti novog doba. Uz klasične prijevode Homerove Ilijade Rajmunda Kunića i Odiseje Brnje Zamanje imamo i prirodoznanstveni spjev: »De solis ac lunae defectibus« Ruđera Boškovića, kao i filozofske spjevove: »Philosophiae versibus traditae libri sex« i »Philosophiae recentioris versibus traditae libri decem« Benedikta Staya. Glavno žarište tog strujanja bio je Collegium Ragusinum i spjev »De tuenda togatorum ac studiosorum valetudine« najvjerojatnije je odraz toga strujanja. Spjev s medicinskim sadržajem bio je rektoru tog kolegija veoma zgodan, da pokaže svoju naučnu i klasičnu erudiciju, a ujedno i prikladan, da njime poluči i praktičnu svrhu, koja mu se kao rektoru po dužnosti nametala, da upozori đake, da u zanosu za poeziju i nauku ne zaborave da paze i na svoje zdravlje.

²⁴ Ibid., 17.

Pjesnička obrada medicinskog sadržaja nije laka. Iz brojnog križa nja, usavršavanja i mijenjanja pojedinih riječi, čitavih stihova, pa i po više stihova vidi se, da je autor u svom radu imao mnogo poteškoća. Koliko je Lupati uspio kao pjesnik, ostavljam sudu kritičara i historičara naše latinske književnosti. Bogatstvom izraza, mitoloških i klasičnih figura, navoda i aluzija na antičku literaturu pisac svakako pokazuje veliku klasičnu erudiciju. Pjesnički zanos sputan je složenošću i težinom predmeta, ali ipak struji čitavim djelom i gdje god se pruži i najmanja prigoda, da se riješi tih okova, prelazi u punom zamahu preko njih, pa bilo to i na štetu kompozicije i sadržajne veze.

Obrada u stihu pretpostavlja dobro poznavanje materije. Naučna medicinska materija, antička i suvremena, piscu je dobro poznata. Cijeni medicinu antike: »Quantum ibi consilium, ratio et sapientia pollet«,²⁵ nadasve pak njezine predstavnike: Hipokrata, kojeg naziva vazda samo po mjestu rođenja »Cous«, i Galena, ali ga to ne smeta, da prihvati i rezultate novije medicinske znanosti. Poznat mu je krvotok, njegov je pronalazač: »..... medica praeclarus laude Britannus«,²⁶ a zna i za funkciju živčevlja. U tumačenju fizioloških funkcija prvenstveno je sljedbenik fizikijatrije, za nekoje prihvaća i kemijatrijsko tumačenje; aktivni princip živčevlja je »spiritus« — vitalističkonervni princip —, kod probave, navodeći podvojena mišljenja, ostavlja neriješeno pitanje. S najnovijim naučnim dostignućima prirodnih znanosti potpuno je kurentan; zna za zakone Torricellija, Boylea i Mariottea. Ljubav za prirodu, ljepota sporta neobično je istaknuta, nadasve pak idila veslanja i jedrenja.

Jedna od glavnih teškoća, na koju ukazuje pisac spjeva, jest, da nema uzora, jer je to tlo:

»..... ubi vix aliquis vatum vestigia gressus

Fixit adhuc.....«.²⁷ Lupatijev je rad prema tome pionirski rad. Po riječi »vates« moglo bi se zaključiti, da se taj pionirski rad odnosi samo na pjesničku obradu materije, a ne i na medicinski rad te vrste uopće, ali iz konteksta se vidi, da se taj pionirski rad odnosi na oboje.

Autora djela »De morbis artificum« nazvao je Koelsch ocem moderne higijene.²⁸ Ramazzinijevo djelo karakterom je slično, a vremenom blisko Lupatijevu djelu, te bi se odlike Ramazzinija mogle proširiti i na Lupatija; ako ne u općoj povijesti, u našoj svakako.

S napretkom nauke knjige stare, ali stim ne postaju suvišne, nevažne; mijenja se samo njihova uloga. Zbog velikog napretka medicine novog vremena starost se medicinskih knjiga ranijeg vremena osjeća

²⁵ Ibid., lib., I., 9.

²⁶ Ibid., 15.

²⁷ Ibid., 1.

²⁸ Thaler, Lujo, Od vrača i čarobnjaka do modernog liječnika. Zagreb 1938. 248.

možda više nego drugih. Preko Lupatijevog spjeva: »De tuenda togatorum ac studiosorum valetudine« prešla su već dva stoljeća. Od starosti ga nisu ušćuvali ni stihovi blistave latinštine, dapače, i onako zamršena antička fiziologija, izražena jezikom i figurama antike, postaje nam danas još zamršenijom. Uza sve to, taj spjev kao prvo djelo naše profesionalne medicinske književnosti i ujedno djelo dubrovačke latinske književnosti ostaje spomena vrijednim dokumentom dubrovačke medicinske i kulturne prošlosti.

Résumé

POÈME MÉDICAL EN LATIN DE I. ANDRIJA LUPATI, ÉCRIT EN 1772

Le fond des manuscrits dans les bibliothèques de Dubrovnik: la bibliothèque scientifique et les bibliothèques des Pères dominiquins et des Frères mineurs conservent entre autres également des manuscrits médicaux. Un de ces manuscrits, non remarqué jusqu'à présent, est le manuscrit qui porte le titre: »De tuenda togatorum ac studiosorum valetudine«, et qui se trouve dans la bibliothèque des Frères mineurs; dans le catalogue de Čulić, il porte la cote 308. L'auteur du manuscrit est I. Lupati. Lupati n'est pas originaire de Dubrovnik, il est jésuite italien de Bergame, mais il a vécu longtemps à Dubrovnik et il a écrit son oeuvre à Dubrovnik et pour les citoyens de Dubrovnik ce qui nous permet de le considérer comme auteur de la littérature médicale de Dubrovnik. Le manuscrit est autographe, format 27 × 20 cm. Il a 84 pages. L'écriture en est belle et lisible, mais il y a beaucoup de corrections et de retouches dans le texte. Il a été écrit en 1772 en langue latine et en hexamètres.

Le poème est composé de trois chants que l'auteur appelle livres, »libri«. Il n'y a pas de prologue particulier, le sujet du poème est:

»Quae sanum efficiant causae quaque arte cavendum«.

Et pour qui:

»Palladia turba« et »Gens togata«, et pourquoi:

»Ut vigiles inter curas, animique labores

incolumen possit servare ac ducere vitam«, indiqué au début du premier chant.

La santé est la résultante du développement régulier des fonctions physiologiques. La connaissance de ces fonctions, en tant que condition primordiale de la santé, est le contenu du premier chant. Le contenu du deuxième chant sont les maladies: comment elles s'acquièrent et comment on peut y remédier. Le troisième livre traite de l'alimentation et du rôle des facteurs atmosphériques et climatiques dans la santé.

Par le fait que le contenu médical est revêtu de latin classique, le poème de Lupati a un double caractère: médical et littéraire. Lequel de ces deux traits a été plus important et plus décisif dans la création du poème est difficile à conclure d'après le poème lui-même, étant donné que l'auteur s'y montre aussi bon connaisseur des sciences médicales que des lettres classiques.

Le XVIIIème siècle, l'époque où le poème a été écrit, est le siècle du rationalisme, de la clarté et de la renaissance de la latinité. Le centre de ce courant à Dubrovnik était le »Collegium Ragusinum« dont Lupati était Recteur pendant de longues années. Le poème »De tuenda togatorum ac studiosorum valetudine« est un des reflets de ce courant. L'auteur, en tant que Recteur du collège, a trouvé dans ce poème l'occasion de montrer son érudition scientifique et classique et d'atteindre en même temps le but pédagogique. Le poème de Lupati, en tant qu'oeuvre appartenant à littérature médicale et latine est un document intéressant du passé médical et culturel de Dubrovnik.